

Aristoteles'in Retoriği Üzerine Bir İnceleme: Retoriğin Ne Olduğu ve Ona Kimin, Niçin İhtiyaç Duyduğu

An Investigation on Aristotle's Rhetoric: What Rhetoric Is and Who Needs It and Why

MUSTAFA YEŞİL

Necmettin Erbakan University

Received: 16.01.2024 | Accepted: 19.03.2024

Abstract: Discussions on what rhetoric is and who needs it and why are noteworthy issues in the history of philosophy. While thinkers before Aristotle saw rhetoric as a form of speech that helps manipulate the audience only by activating their emotions, Aristotle structures it as an art needed by every human who deals with the act of persuasion in some way. This structuring consists of three elements as speaker, reasoning, and audience, and three persuasion styles as speaker's character, reasoning, and the emotional state of audience. The centrality of reasoning in this structuring clearly reveals the originality of what Aristotle did. Since the art of rhetoric, as structured by Aristotle, aims to persuade with reasonable justifications, every human in some way needs this art not only persuade the people he speaks to but also to protect himself from manipulative speeches.

Keywords: Rhetoric, speaker, reasoning, audience, persuasion.

Giriş

Retoriğin ne olduğu; retoriğin faydalı olup olmadığı; felsefenin ve retoriğin ya da mantığın ve retoriğin karşıt şeyler olup olmadığı; argümanları denetlerken retorik unsurları ayırt etmenin gerekli olup olmadığı sadece felsefe tarihindeki düşünürler değil aynı zamanda günümüzdeki araştırmacılar tarafından da yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. “Bana retorik yapma.”, “Bu söyledikleriniz bir retorikten ibarettir.” şeklindeki ifadelerin gündelik dilde sıklıkla işitiliyor veya kullanılıyor olması bu tartışmaların retorik aleyhine işlediğinin bir işaretidir (Bowell & Kamp, 2015, 5-6, 19-20; Yeşil, 2024).

İster akademik ilgilerden isterse gündelik söylemlerden hareket edilsin, retoriğin ne olduğunu, onu ortaya çıkaran tarihsel koşullardan bağımsız bir şekilde açıklamaya çalışmak hep bir şeylerin eksik kalmasına neden olmaktadır. Neyse ki antik felsefi literatür Aristoteles’ten (M.Ö. 384-322) önceki düşünürlerin retorikten ne anladıklarına ve onu, henüz yapısı ve işleyişi belirlenmiş bir sanat olarak tesis edip etmediklerine ilişkin yeterince veri içermektedir. İlgili literatür bütüncül bir şekilde dikkate alınır ise öncelikle, dönemin toplumsal koşullarının retoriği ortaya çıkardığı hemen fark edilmektedir.

Retoriği ortaya çıkaran temel etkenlerden ilki ve en dikkat çeken, dönemin mevcut siyasal yapıları ve bu yapıların işleyiş biçimleridir. Antik Yunan şehir devletlerinde demokrasi, aristokrasi, oligarşi, monarşi ve tiranlık gibi farklı yönetim biçimlerinin belirli aralıklarla deneyimlenmesi; şehir devletlerindeki nüfus sayısının fazla olmamasından dolayı yönetim biçimleri arasındaki geçişlerin görece hızlı ve kolay olması (Aristoteles, 2021, 41-42); özellikle Atina şehir devletinde bir dönem neredeyse doğrudan demokrasiyi andıran uygulamaların bulunması; yurttaşların ihtiyaç durumunda onlarca veya yüzlerce kişiden oluşan meclisler önünde gerek kendilerini savunmak gerekse başkalarını suçlamak için konuşma yapmak zorunda kalmaları; yurttaşların karar alma sürecinin birer üyesi olarak çeşitli meclislere bizzat katılmak ve oy kolları gibi yasal sorumluluklarının olması retorik ile yani konuşma yapma edimiyle bir şekilde ilgilenmeyi hatta bu konuda uzmanlaşmayı toplumsal bir gereklilik haline getirmektedir.

Retoriği ortaya çıkaran temel etkenlerden bir diğeri, sofistlerin varlığı, bilgiye ve iletişime ilişkin yoğun tartışmalarıdır. Özellikle bazı

sofistlerin bilginin ve iletişimin olanaksızlığına hatta duyumsanan somut şeylerin varlığının bile kuşkulu olmasına ilişkin iddialarda bulunmaları sadece düşünürlerin değil aynı zamanda toplumsal ilginin de retorik üzerine yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Özellikle gençlerin siyasete atılmak ve toplumda kendilerine iyi birer konum edinebilmek için sofistlerden ücretli dersler almaya başlamaları bu yoğunlaşmayı yaygın bir ticari etkinliğe dönüştürmektedir. Sofistlerin bu türden etkinlikleri hem Aristoteles'ten önceki düşünürlerin retoriğe ilişkin genel kabullerini, iddialarını ve ithamlarını etkilemekte hem de retoriğin bir sanat olarak tarih sahnesine çıkışına zemin hazırlamakta ve ivme kazandırmaktadır (Aristoteles, 2017, 1305a7; 2019, 183b15-184a9; Dürüşken, 2001, s. 7).

Retorik Nedir?

Aristoteles'ten önceki düşünürlerin retorik dedikleri şey ile Aristoteles'in retorik dediği şey farklıdır. Bu farklılığı gerek düşünürler gerekse eserler arasında mukayese yapmak suretiyle detaylı bir şekilde açıklamak bu çalışmanın kapsamını aşsa da bahse konu iddiayı bazı temel ve doğrudan bulgular ile desteklemek şu an için yeterlidir. Şöyle ki Aristoteles'ten önceki düşünürlerin retoriğe ilişkin genel kabulleri, iddiaları ve ithamları Platon'un (M.Ö. 427-347) *Gorgias*, *Menexenus* ve *Phaedrus* diyaloglarında kolaylıkla bulunabilmektedir. Bu diyaloglarda retorik sofistlerin göreceli ve çıkarıcı eğilimleri ile ilişkilendirilmekte, bilgiye ve etik ölçütlere dayanmamakla itham edilen bu konuşma biçiminin zararlarından uzun uzadıya bahsedilmektedir. Bu diyaloglara içerik sağlayan konuşmacıların retoriğin sofistçe ve dalkavukça bir tutum olup olmasını hatta onun konusunu ve amacını tartışmaları (Kundakçı, 2020, ss. 50-55; Plato, 1997b, 260d-261e; Platon, 2022, 447a-467a) Aristoteles'ten önce retoriğin yapısı ve işleyişi belirlenmiş bir sanat olarak zaten var olduğu anlamına gelmemektedir (Kennedy, 1994, s. 37; Plato, 1997a).

Platon'un *Gorgias* diyalogu ile Aristoteles'in *Retorik* adlı eserini yüzeysel olarak mukayese etmek bile hem bu iki filozofun retorikten anladıkları şeylerin farklılığına hem de onlardan hangisinin retoriği bir sanat olarak yapılandırdığına ilişkin önemli ipuçları sağlamaktadır. Elbette Aristoteles retoriği bir sanat olarak yapılandırırken Platon'un retoriğe ilişkin tartışmalarından yoğun bir şekilde etkilenmektedir. Onun *Retorik*'indeki bazı açıklamaların sanki Platon'un *Gorgias* diyalogundaki iddialara ve ithamlara

verilmiş yanıtlar gibi durması söz gelimi, retorikğin ikna maksatlı konuşma-
dan ibaret olup olmamasına ya da retorikğin ve tıbbın ikna edimi bakımın-
dan benzer bir işleyişe sahip olup olmamalarına (Aristoteles, 2022b,
1356b27-1357a7; Plato, 1997b, 260d-261e; Platon, 2022, 449d-450b) ilişkin
açıklamalar bu etkilenimi destekleyen ipuçlarından sadece bazılarıdır. Ta-
bii ki Aristoteles bu yapılandırma sürecinde sadece Platon'dan değil, Isok-
rates (M.Ö. 436-338) başta olmak üzere pek çok farklı düşünürden etkilen-
mektedir (Aristoteles, 2022b, 1368a 15-30, 1408b 5-20; Kennedy, 1994, ss.
42-49).

Her ne kadar Sokrates ve Platon retorikği sofistçe ve dalkavukça bir
konuşma biçimi olarak görseler de yalın haliyle ele alınması durumunda bu
bakış açısı Aristoteles'ten önceki düşünürlerin retorik dedikleri şey ile
Aristoteles'in retorik dediği şeyin farklılığını belirginleştirmek için yeterli
değildir. Bu bakış açısına ek olarak Aristoteles'in eserlerinden alınan aşağı-
daki doğrudan alıntılar göz önünde bulundurmak bahse konu farklılığa iliş-
kin belirgin ve yeterli bir farkındalık sağlamaktadır.

“Retorik ve neredeyse tüm diğer sanatlar hakkında olup biten de bu.
Nitekim onları başlangıçta tümüyle keşfedenler az bir şey geliştirdiler,
bugünün tanınmış isimleri ise, onları kısım kısım geliştiren büyük bir
silsilenin devamı olarak, ilgili sanatı bugünkü duruma getirdiler. ... Retorik
için söylenmiş geçmişten gelen pek çok söz bulunur, ama çıkarım yapmak
[yani akıl yürütmek] konusunda daha önceden elimizde söylenecek hiçbir
şey olmadığı için, zamanımızın çoğunu araştırmakla geçirdik” (Aristoteles,
2019, 183b15-184a9).

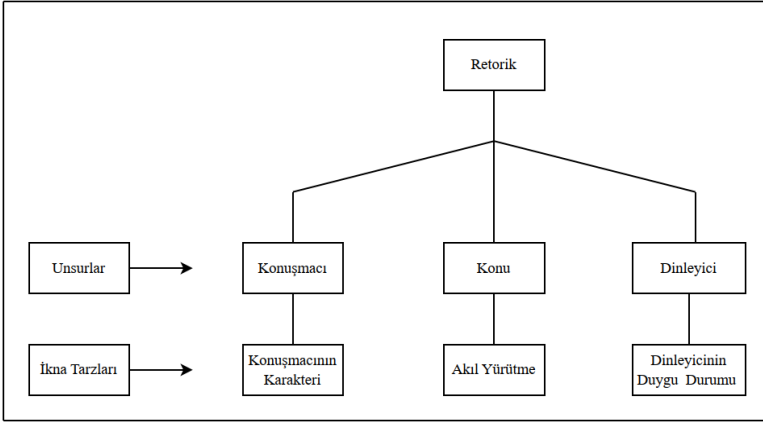
“Bugüne kadar retorik hakkında kitap yazarlar bu sanatın sadece
küçük bir kısmını incelemişlerdir. Onlara göre retorik sanatının alanına
giren tek şey inandırma[dır]. ... Bu yazarlar inandırmanın ana gövdesini
oluşturan örtük tasımlar hakkında hiçbir şey söylemedikleri hâlde, ele
alınan konuyla doğrudan ilgisi olmayan şeylere değinirler. İftira, acıma,
öfke ve onlara benzer başka duygular uyandırma yöntemleri konuyla doğru-
dan ilgili değildir, sadece yargıçıları etkilemeye yöneliktir. ... Bazı retorik
kitaplarında savunulduğu gibi, hatibin dürüstlüğü'nün söylevinin inandırma
gücüne katkı sağlamadığı doğru değildir. Tam aksine, hatibin karakteri
belki de en etkili inandırma ögesidir” (Aristoteles, 2022b, 1354a12-1354a31,
1356a2-1356a21).

Yukarıdaki doğrudan alıntılar ve bu alıntıların diğer eserlerdeki uzantıları dikkate alınır ise Aristoteles'in retoriği üç unsur ve üç ikna tarzından müteşekkil bir sanat olarak yapılandığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. İlgili unsurlar konu, konuşmacı ve dinleyici; ikna tarzları ise akıl yürütme, konuşmacının karakteri ve dinleyicinin duygu durumu olmak üzere sırasıyla gelmekte ve karşılıklı olarak eşleştirilmektedirler. Aristoteles açısından, kendinden önceki düşünürlerin retorik dedikleri şey dinleyicinin sadece ve sadece duygularının harekete geçirilmesinden başka bir şey değildir. Nitekim Sokrates'in ve Platon'un retoriği sofistçe ve dalkavukça bir konuşma biçimi olarak tasvir etmeleri ve sofistleri, doğru olup olmamasına hiç aldırış etmedikleri açıklamalarla muhataplarını sadece ve sadece ikna etmeye hatta yanıltmaya odaklanan kişiler olarak betimlemeleri filozofun bu iddiasını yeterince desteklemektedir. Diğer taraftan, Sokrates'in ve Platon'un bazı açıklamalarında konuşmacının erdeminin doğru söylemek olduğu açıkça belirtilse de (Platon, 2021, 18a-18b) bu durum onların ne akıl yürütme biçimi ne de konuşmacının karakterinin ikna üzerine etkisi bakımından retoriği bir sanat olarak yapılandıkları anlamına gelmektedir.

Aristoteles'in retoriği bir sanat olarak yapılandırırken kendilerine dayandığı üç unsuru ve üç ikna tarzını bütün yönleriyle tartışmak ve açıklamak bu çalışmanın kapsamını aşırsa da aşağıdaki şekli çizerek filozofun yapılandığı haliyle bu sanatın en azından yapısını daha görünür hale getirmek ve ardından da bu yapıya ilişkin işleyişe kısaca değinmek uygun görülmektedir. İlgili okurun söz konusu yapıya ve işleyişe ilişkin daha detaylı açıklamaları *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*'nin diğer sayılarında yayınlanması planlanan “*Aristoteles Açısından, Siyasal Retorik: Unsurlar ve İkna Tarzları*” adlı çalışmada bulmaları olanaklıdır. Tabii ki işaret edilen bu çalışmadaki izahların genel itibarıyla siyasal retorik ile sınırlı olduğu daha başlangıçtan göz önünde bulundurulmalıdır.

Retorik Sanatının Yapısı

Aristoteles açısından, retorik belirli bir durumda muhatapı ikna etme sanatıdır. Her bir sanat nasıl ki kendi işleyişini olanaklı kılan konuları ve vasıtaları incelemekte ise retorik sanatı da ikna yöntemlerinin ve araçlarının hem keşfini hem de kullanımını konu edinmektedir (Aristoteles, 2022b, 1355b8-1355b22). Bu bakımdan, ikna yöntemlerinin ve araçlarının sadece kullanımı değil aynı zamanda keşfi de ikna maksadına hizmet eden birer araçtır. Retoriği, söylenilebilir olanı ve duruma uygun olanı söyleme yeteneği (Aristoteles, 2022a, 1450a15-1450b21) olarak tanımlamak da bu amaca yönelmenin farklı bir izahıdır.

Retorik sanatına yüklenen ikna amacı dinleyicinin bir şeyin iyiliğine veya kötülüğüne ya da haklılığına veya haksızlığına sadece inandırılmasından ibaret değildir. Onu bir kararı almaya, bir eylemi gerçekleştirmeye, bir davranışını değiştirmeye, bir konuyu tekrar gözden geçirmeye ikna etme gibi pek çok farklı edim bu amacın kapsamında yer almaktadır (Aristoteles, 2022b, 1391b8-1391b21).

Aristoteles'in yapılandığı haliyle Retorik Sanatının Yapısını temsil eden yukarıdaki şekil filozofun *Retorik* kitabından kolaylıkla soyutlanabilmektedir. Yukarıdaki doğrudan alıntılardan ve onların uzantılarından açıkça anlaşılacağı üzere, ikna edimi bakımından retorik sanatının asli unsuru konuya ilişkin akıl yürütmedir. Aslında filozofun ikna girişimini öncelikle konu ve akıl yürütmeyle ilişkilendirmesi dönemi itibarıyla önemli bir keşif olup sofistlerin yöntemlerine karşı doğrudan bir meydan okumadır. Çünkü ikna konusu veya nesnesi ile doğrudan alakalı olmayan konu-dışı unsurlardan beslenmek sofistçe ve dalkavukça konuşmaların ve

çürütmelerin ortak özelliğidir. Literatürde safsatalar olarak bilenen yanıltmacalar bu konu-dışılığın ete kemiğe bürünmüş halleridir.

Yine yukarıdaki doğrudan alıntılardan ve onların uzantılarından açıkça anlaşılacağı üzere, Aristoteles açısından, ikna edimini konuya ilişkin akıl yürütmeden ziyade konuşmacının karakterine veya dinleyicinin duygu durumuna dayandırmak birer konu-dışılıktır. Bu durum bir yönüyle, iknanın konuya ilişkin akıl yürütmelerde sunulan makul gerekçelere değil de konuşanın iyi birisi olup olmamasına ya da dinleyicinin duygularının harekete geçirilip geçirilmemesine göre gerçekleşmesidir. Tabii ki bu türden bir işleyişte bir kimsenin herhangi bir akıl yürütmeye veya gerekçelendirmeye başvurmaksızın dinleyiciyi sadece[,] kendisinin iyi birisi olduğuna inandırmak ya da duygularını harekete geçirmek suretiyle manipüle etmesi kuvvetle muhtemeldir.

Aristoteles retorik sanatını sadece konu ve akıl yürütme ile sınırlandırmış değildir. Onun açısından, konuya ilişkin akıl yürütmeyi iknanın asli unsuru olarak kullanan bir konuşmacının gerek kendi karakterinin iyiliğine ilişkin izlenimler oluşturmak gerekse dinleyicinin duygularını harekete geçirmek suretiyle ikna girişiminde başarılı olmaya çalışması özellikle teşvik edilen davranıştır. Ayrıca filozof, akıl yürütmenin ya da gerekçelendirmenin ne olduğunu bilemeyecek derecede küçük yaşta ya da eğitimsiz kişilere konuşma yapan bir konuşmacının kendi karakterinin iyiliğine ilişkin izlenimler oluşturmasını ya da muhataplarının duygularını harekete geçirmesini onaylasa da bu durum bahse konu konuşmacının ne doğruluktan sapmasını ne de dinleyiciyi manipüle etmesini meşrulaştırmaktadır.

Aristoteles ikna edimini her ne kadar akıl yürütmeye dayandırmış olsa da bu tedbir bile akıl yürütmeye dayanan bir iknanın manipülatif olmamasını her bir durumda garanti etmemektedir. Bu bakımdan, konuşmacının karakter izlenimiyle ya da dinleyicinin duygularını tahrik etmesiyle ikna etmesine nazaran yanıltma olasılığı daha az olsa bile akıl yürütmenin sağlam olup olmadığı mutlaka kontrol edilmelidir. Bu ise bir akıl yürütmede yer alan gerekçenin ya da gerekçelerin ilgili akıl yürütmedeki iddiayı yeterince destekleyip desteklemediğinin sorgulanmasını gerektirmektedir. Her ne kadar içeriği henüz kapalı ve gizemli bir metin olarak görünse de Aristoteles'in *Retorik* kitabından edinilebilecek en temel kazanım bu gereksinimin nasıl karşılandığının ve nasıl karşılanması gerektiğinin öğrenilmesidir.

Filozofun bahse konu kitabından alınan aşağıdaki doğrudan alıntı bu konuyu daha anlaşılır hale getirmektedir.

“Aisopos Samos’ta ölüm cezasıyla yargılanmakta olan bir siyasetçiyi savunmak için nehri geçmek isteyen tilkinin mitini anlatmıştı. Bir tilki ırmaktan geçerken suda sürüklenerek kayaların arasında sıkışmış ve kapana kısıldığı yerden uzun süre kurtulamayınca kalabalık bir kene sürüsünün saldırısına uğramış. Orada dolaşan bir kirpi tilkiye acıyarak keneleri sırtından kovmasını isteyip istemediğini sormuş. Tilki kabul etmemiş, kirpi nedenini sorunca da şöyle demiş: “Sırtımdaki keneler kanıma doymuş durumdalar, fazla kan emmiyorlar. Ama sen onları kovarsan ve yerlerine aç keneler gelirse kalan bütün kanımı bitirirler. Aynı şekilde, bu adam da size fazla zarar veremez, çünkü artık zengin. Ama onu öldürüp yerine yoksul birini getirirseniz her şeyinizi çalıp sizi perişan eder.” (Aristoteles, 2022b, 1393b 25-1394a 5).

Yukarıdaki doğrudan alıntı bir akıl yürütme içermektedir. Tabii ki bir sanat olarak retorığı öğrenen birisinden bu akıl yürütmeyi ilgili anlatıdan çıkarabilmesi yani soyutlayabilmesi beklenmektedir. Öncelikle, akıl yürütmenin iddiası tespit etmek ve ardından, bu iddiayı desteklemek için kullanılan gerekçeyi belirleyip onun sağlam olup olmadığını sorgulamak bu işi kolaylaştıran bir sıralamadır. Bir mit veya hikâye ile desteklenen bu akıl yürütmede dinleyici, siyasetçinin öldürülmemesine ikna edilmeye çalışılmakta, bu iddiayı veya öneriyi desteklemek içinse “Zenginler daha fazla çalışmazlar.” şeklindeki varsayım bir gerekçe olarak kullanılmaktadır. Halbuki buradaki ikna girişimi her ne kadar bir akıl yürütmeye ve onu destekleyen bir mite dayandırılrsa da bahse konu gerekçenin yanlış olması ikna girişimini bir manipülasyona dönüştür[ebil]mektedir.

Aristoteles’in yapılandığı haliyle retorik konu, konuşmacı ve dinleyici olmak üzere üç unsurdan ve akıl yürütme, konuşmacının karakteri ve dinleyicinin duygu durumu olmak üzere üç ikna tarzından müteşekkil bir sanattır. Bu sanatsal yapının teşekkülüne esin kaynağı olsa [hatta zorlama bir yorumla, onun sadece bir kısmı olarak görülse] bile yalnızca dinleyicinin duygularını harekete geçirmekle işleyen bir konuşma biçiminin henüz sanat olarak adlandırılabilir bir olgunluğa ve yapıya sahip olması söz konusu değildir. Üstelik Aristoteles’in yapılandığı haliyle retorik sanatının işleyişine değinmek bu çalışmanın kapsamını aşırsa da bu sanat konuşmadaki

jest ve mimiklere, tonlamaya, tekrarlara, örneklerin kullanım sıralamasına, akıl yürütmedeki iddiaların ve gerekçelerin gerek seçilmesine gerekse sorulanmasına ilişkin pek çok işleyişi kapsamlı bir şekilde içermektedir. Nitekim Cicero (M.Ö. 106-43), Quintillian (35-100), Boethius (480-524), Perelman (1912-1984) ve Toulmin (1922-2009) gibi pek çok düşünür bu belirlenimleri göz önünde bulundurarak retorik sanatının tarihsel gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Retoriğe Kim, Niçin İhtiyaç Duymaktadır?

Sanatların belirli ve sınırlı konularla ilişkili olmaları onlarla ilgilenenlerin sayısal oranını belirlemekte hatta sınırlandırmaktadır. Bina, mesken, işyeri vb. tasarlamakla ilgilenenlerin mimarlık sanatına; çizim yapmakla ilgilenenlerin resim sanatına yönelmeleri bu durumun yaygın örnekleri olup ne herkesin mimarlık sanatına ne de herkesin resim sanatına ilgi ve ihtiyaç duyması söz konusudur. Ancak insanı ilgilendiren neredeyse her konunun veya meselenin ikna ile doğrudan ya da dolaylı olarak bir şekilde ilişkili olması retorik sanatının gerek ilgi gerekse etki alanını hayli genişletmektedir. Kendi önerisini gündeme getirirken ve bunu desteklemeye çalışırken ya da muhatabının önerisini eleştirirken ve bunu çürütmeye çalışırken ikna edimine başvurmayan insan neredeyse yoktur. Hatta herhangi bir eğitim-öğretim sürecine dahil olmadıkları için retorik sanattan haberdar olmayanlar bile gündelik hayatın olağan işleyişinde bu edime rastgele veya alışkanlıkla başvurumaktadırlar. Bu bakımdan herkes, ister birilerini ikna etmek istesin isterse birilerinin ikna sürecine maruz kalsın, ikna yöntemleri ve araçları ile bir şekilde yüzleşmektedir (Aristoteles, 2022b, 1354a1-1354a11).

Retorik sanattan haberdar olmayanların muhataplarını bazı durumlarda ikna edebiliyor olmaları bu sanatın gereksizliğini göstermemektedir. Çünkü rastgele veya alışkanlıkla gerçekleştirilen bir ikna edimi sadece tekil bir durum veya olgu ile sınırlı iken, retorik sanatı ise tekil durumlardan veya olgulardan ziyade belirli bir durumda belirli bir sınıf veya grup insanı ikna etmeye yarayan yöntemlerin ve araçların hem kuramsallaştırılmasını hem de pratik tekil kullanımını konu edinmektedir. Nitekim retoriğin bu türden bir kuramsal yapıya ve pratik işleyişe sahip olması onu öğretilebilir ve öğrenilebilir bir sanat haline getirmektedir.

Aristoteles retorik sanatını kuramsallaştırmakla bu sanatın sadece konusunu değil aynı zamanda diğer disiplinlerle olan ilişkisini de

belirginleştirmektedir. Hatta filozofun retorığı özellikle bu bağlamda bazı disiplinlerle mukayese etmesi bahse konu belirginleştirmeyi daha da netleştirmektedir. Şöyle ki hiçbir bilim veya sanat dalı, neredeyse sınırsız bir çeşitlilikte ve sayısal çoğullukta oldukları için tekil durumları veya olguları kuramsal şeyler olarak ele almamaktadır. Söz gelimi, tıp bilimi sadece Sokrates veya Callias gibi tekil bir bireyden veya şahıstan ziyade belirli bir grup veya sınıf hastanın tedavi edilmesine yarayacak şeylerin kuramsallaştırılmasıyla uğraşmaktadır. Retorik sanatı da sadece Sokrates veya Hippias gibi tekil bir bireyden veya şahıstan ziyade belirli bir grup veya sınıf insanın ikna edilmesine yarayacak şeylerin kuramsallaştırılmasıyla uğraşmaktadır (Aristoteles, 2022b, 1356b27-1357a7, 1355b8-1355b22).

Çeşitli bilim veya sanat dalları sadece kendi konularına ilişkin araştırma ve öğretim süreçleri ile ilgilenir iken, retorik sanatı ise özel veya belirli bir konu sınıfı ile sınırlı olmaksızın neredeyse her meseleyle ikna ile ilişkisi itibarıyla ilgilenmektedir. Söz gelimi, tıp bilimi sağlıklı ve sağlıklı olmayan, geometri bilimi miktarların özelliklerine, aritmetik bilimi sayılara ilişkin araştırma ve öğretim süreçleri ile ilgilenir iken, retorik sanatı ise alan ve konu sınırlaması olmasızın ikna yöntemlerinin ve araçlarının keşfi ve kullanımı ile ilgilenmektedir (Aristoteles, 2022b, 1355b27-1355b35; Aristotle, 1991, 101b5-101b10). Tabii ki bunu söylemek tıp gibi bir disiplinin sağlığı bırakıp da iknayı amaçladığını ya da hukuk gibi bir disiplinin yasalarla muhakemeyi bırakıp da iknayı amaçladığını ileri sürmek değildir. Buradaki temel çıkarım, retorik sanatının sadece ikna yöntemlerinin ve araçlarının keşfini ve kullanımını konu edinmekle diğer disiplinlerden farklılaşmasıdır.

Retorik sanatının kuramsal bir yapısının olması onun ne teorik olarak anlaşılmasını ne de pratik olarak uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Çünkü bu sanat matematik ve geometri gibi salt teorik disiplinlerin soyut işlemlerinden veya zihinsel hesaplamalarından ziyade gündelik yaşamı düzenleyen kuralları, zihinsel alışkanlıkları, toplumsal kabulleri ve popüler kanaatleri ikna ile ilişkileri itibarıyla konu edinmektedir. Nitekim bu gündelik ve pratik yönü olduğundan dolayı retorik, belirli bir eğitim-öğretim düzeyine sahip olmasalar bile, toplumun her kesiminden bireye hitap etmek için kullanılabilir bir sanattır (Aristoteles, 2022b, 1355a22-1355b7). Hatta bu durum analitiksel ve diyalektiksel akıl yürütmelerdeki uzun ve karmaşık ilişki zincirini takip edemeyen ve bu yüzden, genişletilmiş argümanları anlamakta

zorlanan dinleyicilere yönelik konuşma edimini kolaylaştırmaktadır (Aristoteles, 2022b, 1356b27-1357a7). Bu gündelik ve pratik yönlülüğü göz ardı ederek retoriği matematik ve geometri gibi salt teorik bir disiplin haline getirmeye çalışmak bu sanatın yapısının bozulmasına neden olmaktadır (Aristoteles, 2022b, 1359a30-1359b2).

Retorik sanatı, gündelik ve pratik yönlülüğünün adeta doğal bir yansıması olarak, karşıt iddiaların ve karşıt argümanların olasılıksal bir şekilde birlikte konu edilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu işleyiş, analitiksel akıl yürütmelerde olduğu gibi, karşıt iddiaların ve karşıt argümanların birlikte konu edilmelerini daha başlangıçtan engelleyen katı bir sınıflandırma sistemine bağımlı değildir. Söz gelimi, “Elma bitkidir.” ve “Beyin organdır.” şeklindeki ifadeler küme ya da kapsama-kapsanma ilişkisine dayanmakla analitiksel akıl yürütmeleri işlevsel hale getiren cümle yapılarıdır. “Elma cisimdir.’, çünkü ‘O, bitkidir.” ya da “Beyin cisimdir.’, çünkü ‘O, organdır.” şeklindeki ifadeler ise bu yapıdaki cümlelerle oluşturulan akıl yürütmelerdir. Bir kimsenin ne bu cümlelerin ne de akıl yürütmelerin karşıtlarını ileri sürüp onları çürütmesi olanaklıdır. Yani, bazı kimselerin “Elma bitkidir.” veya “Beyin organdır.” şeklindeki cümlelere doğruluk atfeder iken, diğer bazılarının ise “Elma bitki değildir.” ve “Beyin organ değildir.” şeklindeki cümlelere doğruluk atfetmeleri ve bu türden cümlelerle akıl yürütmeler oluşturmaları olanaklı değildir. Çünkü bir şeyin elma olup da bitki ve cisim olmaması ne denli olanaksız ise bir şeyin beyin olup da organ ve cisim olmaması da o denli olanaksızdır. Bu türden bir teşebbüs en nihayetinde iletişime ve bilgiye konu olmaları bakımından nesnelerin ve olguların kendisi vasıtasıyla düzenlendiği sınıflandırma sisteminin ihlal edilmesinden ve böylelikle, çelişkiye düşülmesinden başka bir şey değildir.

Analitiksel akıl yürütmelerden farklı olarak, retoriksel akıl yürütmelerin karşıtı mümkün olan iddiaları, önermeleri ve argümanları içermesi olanaklıdır. Bu bakımdan söz gelimi, bazı kimselerin “İdam cezası uygulanmalıdır.”, “Terör örgütlerini desteklemek kötüdür.”, “Amerika Birleşik Devletleri terör örgütleri ile işbirliği yapmaktadır.” şeklindeki iddialara doğruluk atfeder iken; diğer bazılarının ise bu iddiaların tam karşıtlarına yani “İdam cezası uygulanmamalıdır.”, “Terör örgütlerini desteklemek kötü değildir.”, “Amerika Birleşik Devletleri terör örgütleri ile işbirliği yapmamaktadır.” şeklindeki iddialara doğruluk atfetmeleri mümkündür. Bu kimseler

söz konusu karşıtlık ilişkisinde ister birinci isterse ikinci türden iddialara taraf olsunlar, kendi iddialarını desteklemek ve muhataplarını ikna etmek için gerekçeler sunmak durumundadırlar. Bu bakımdan, matematikçiden olasılıksal akıl yürütmesini istemek ne denli garip ve boş bir beklenti ise (Aristoteles, 1998, 1094b12-1094b26) retorikçiden karşıtı mümkün olmayan mutlak ve zorunlu doğru cümleler kullanmasını hatta bu cümlelerden akıl yürütmeler oluşturmalarını istemek de o denli garip ve boş bir beklentidir (Aristoteles, 2022b, 1356b27-1357a7).

Retorik sanatının olumsal bir işleyişinin olması karşıt iddiaları ve karşıt argümanları birlikte göz önünde bulundurmaya bir gereklilik haline getirmektedir. Bir retorikçinin bizzat kullandığı veya muhatap olduğu iddiaların ve argümanların karşıtlarını da önceden biliyor olması ve konuşmasını buna göre düzenlemesi ve yapması ikna girişiminin başarısını doğrudan etkilemektedir. Ancak bu farkındalık karşıt iddiaları ve argümanları bağlama göre iki yönlü ve keyfi bir şekilde kullanmaya yönelik bir teşvik olmadığı gibi, insanların yanıltmacalara ve hilelere maruz bırakılmalarını onaylayan ve meşrulaştıran bir tavsiye de değildir. Bu bağlamda önerilen şey, yanlış bir iddianın veya zayıf argümanın ileri sürülmesi durumunda bu iddianın veya argümanın uygun bir şekilde çürütülmesine yönelik bir ön hazırlık gereksinimidir (Aristoteles, 2022b, 1355a22-1355b7). Bu bakımdan retorik, bir meseleyi veya olguyu iki yönlü bir şekilde konu edine[bile]n nötr bir sanattır (Kennedy, 1994, s. 8).

Retoriğin işleyişinde karşıt iddiaların ya da karşıt argümanların birlikte konu ediliyor olması, bu sanatın zararlı olmasına ilişkin bazı iddiaların zaman zaman ileri sürülmesine neden olmaktadır. Hatta Aristoteles'in felsefesine dair bütüncül bakış açısına sahip olmayan ve onun *Retorik* kitabını diğer eserlerinden bağımsız bir şekilde okuyan birisinin retorığı manipülasyondan ibaret bir etkinlik olarak yorumlaması bile olasıdır. Ancak, karşıtların birlikte ele alınabiliyor olması retorik sanatından ziyade bu sanatın konu edindiği şeylerin yapılarından kaynaklanmaktadır. Siyaset, hukuk ve ahlak gibi disiplinlerde matematikteki ve fizikteki türden bir kesinliğin elde edilememesi bu durumun bir yansımasıdır. Bunun aksini iddia etmek bir siyasetçiden konuşmasını ya da bir yargıçtan kararını matematiksel bir kesinlikle dile getirmesini istemek gibi bir gariptir. İnsanın mesele ve konu edindiği şeylerin önemli bir kısmı doğaları ve yapıları gereği

olumsaldır. Bu önemli kısmı gözardı etmek olanaklı olmadığına göre, karşıtları birlikte konu ediniyor olmasından dolayı retorik sanatının zararlı olduğunu ileri sürmek sağlam ve ikna edici bir akıl yürütme değildir.

Aristoteles karşıt iddiaları veya karşıt argümanları birlikte konu edinmenin retoriği zararlı bir etkinlik haline getirmeyeceğini ileri sürmekte ve insanın organlarına ve düşünme yeteneğine ilişkin bazı olgusal açıklamalarla bu iddiasını desteklemektedir. Şöyle ki insan vücudundaki el ve ayak gibi organlar kullanımları itibarıyla bazı zarar olasılıkları içermektedirler. Ancak zarar olasılıklarından dolayı bu organların kullanımlarını bütünüyle engellemek makul bir tutum değildir. Hatta insanın el ve ayak gibi organlarını kullanarak gerekli durumlarda kendisini savunmaması yadırganan bir durumdur. Ayrıca, konuşmak ve düşünmek, vücuttaki el ve ayak gibi organları kullanmaktan daha ayırt edici bir insani özellik olup bunların da zarar olasılıkları yani adil olmayan kullanım biçimleri bulunmaktadır. Büyük zararlara yol açabilecekleri endişesiyle bu yeteneklerin bütünüyle engellenmesi veya köreltilmesi insan için en faydalı şeylere karşı çıkılmasından başka bir şey değildir. Üstelik insanların doğal yapılarında mevcut olan bu konuşma ve düşünme yeteneği sayesinde ortak ihtiyaçlarına ve amaçlarına ilişkin çerçeve belirlemeleri, birlikte yaşayabilecekleri toplumsal yapıları inşa etmeleri (Aristoteles, 2017, 1253a8-1253a18), bilimleri ve sanatları yapılandırmaları göz önünde bulundurulur ise, bu türden bir muhtemel engellenmenin veya karşı çıkışın vehameti kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan, ister doğası gereği karşıtlıklarla yüzleşmek zorunda kalması isterse birilerini ikna etmek istemesi ya da birileri tarafından ikna edilmek istenmesi ele alınsın, insan türünün her bir bireyi retoriğe bir şekilde ihtiyaç duymaktadır (Aristoteles, 2022b, 1355a22-1355b7).

Aristoteles siyasal, hukuksal ve törenselle olmak üzere üç retorik türünden bahsetmektedir. Olumsal birer işleyişe sahip olan bu üç retorik türünün yapılarından esinlenerek günümüzde iletişim retoriği, pazarlama retoriği ve ekonomi retoriği gibi yeni ve farklı retorik türleri tasarlamak olanaklı görünmektedir. Söz gelimi, insan, türünün diğer bireylerinden bağımsız olarak yaşayan, siyasal ve hukuksal meselelerden hiç etkilenmeyen bir üst varlık değildir. O, bir ailenin bireyi, toplumun üyesi veya devletin vatandaşı olması bakımından diğer insanlarla iletişim kurma zorunluluğu ile yüzleşmektedir. İletişimin geneli ikna maksatlı bir etkileşim olduğuna

göre, iletişim kuran her insan retorik sanatına bir şekilde ihtiyaç duymaktadır. Üstelik bireyin ihtiyaç duyduğu bu sanat ona sadece sağlıklı iletişim kurarken değil aynı zamanda maruz kaldığı yanıltmacaları ya da manipülasyonları fark ederken ve aşarken de yardımcı olmaktadır. Peki, muhakeme yapabilecek yaştaki her bir insanın ikna ile ilişkisi itibarıyla ihtiyaç duyduğu bu denli temel bir sanat niçin göz ardı edilmektedir?

Aristoteles'in yapılandığı haliyle retorik sanatının göz ardı edilmesinde iki temel gerekçenin bulunduğunu ileri sürmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Aristoteles'in felsefesindeki metodolojik çeşitliliğin fark edilmemesi veya bilinmemesi ile ilişkilidir. Şöyle ki filozofun retorik sanatını sistematik hale getirmesi, onun bütün çalışmalarında bir yöntem olarak sadece retorığı kullandığı anlamına gelmemektedir. Filozof retorik sanatına ek olarak, diyalektik[sel] ve analitik[sel] akıl yürütme biçimlerini de birer yöntem olarak benimsemekte (Altunya, 2020, ss. 14-19) ve böylelikle, her birisi kendine özgü birer yapıya ve işleyişe sahip olan bu üçlü mekanizmadan duruma göre uygun olanını tercih ederek açıklamalarını yapmaktadır. Üstelik filozofun felsefesinde bu üçlü mekanizma birbirini gayet iyi tamamlayan bütüncül ve tutarlı bir işleyiştir. Elbette bu iddianın temellendirilmesi retoriksel, diyalektiksel ve analitiksel akıl yürütme biçimleri ile kastedilen şeylerin neler olduğunun mukayeseli bir şekilde açıklanmasını gerektirmektedir. Fakat araştırmamızın kapsamını aştığı için bu hususa şu an için sadece dikkat çekmekle yetinmekte ve bahse konu üçlü mekanizmanın birlikte işleyişi fark edilmediği ya da bilinmediği için retorik sanatının tarihsel olarak genellikle göz ardı edildiğini iddia etmekteyiz (Frank, 2004, ss. 271-277; Yeşil, 2022a, ss. 261-296, 2022b, ss. 295-308).

Aristoteles'in yapılandığı haliyle retorik sanatının göz ardı edilmesine ilişkin ikinci temel gerekçe, filozofun felsefesini yorumlayan düşünürlerin genelinin mutlak ve matematiksel kesinlik arayışıyla analitiksel akıl yürütme biçimini ön plana çıkarmaları ve bu yönelimin doğal bir sonucu olarak da diyalektiksel ve retoriksel akıl yürütme biçimlerini arka plana itmeleridir. Sadece analitiksel akıl yürütme biçimine rasyonellik atfedilmesi bu yönelimin bir neticesidir. Bu yönelim açısından, mutlak ve zorunlu doğru önermeler arasındaki ilişkinin biçimsel geçerliliğini zihinsel olarak hesaplamak rasyonelliğin yegâne ölçütüdür. Bazı modern filozoflar

bu baskın tarihsel yönelimi makul gerekçelerle şiddetli bir şekilde eleştirmiş olsalar da söz konusu dogma bugün bile gayet muteber bir şekilde yaşamını sürdürmektedir. Rasyonellik için sadece analitiksel akıl yürütme biçiminin yeterli olup olmamasına; retoriksel akıl yürütme biçiminin mantıktan tamamen ayrı olup olmamasına; (şayet ayrı ise) mantığın mı yoksa retoriğin mi daha temel olduğuna ilişkin pek çok güncel tartışma (Dürüşken, 2001, s. 61; Tindale, 1999, ss. 1-7) bahse konu eleştirilerin örnekleridir.

Gerek Aristoteles'in felsefesindeki metodolojik çeşitliliğin bilinmesi ya da fark edilmemesi gerekse her alanda ya da konuda mutlak ve matematiksel kesinlik arayışı içerisine girilmesi felsefe tarihi boyunca düşünürlerin genelini retorik sanatını göz ardı etmeye sevk etmektedir. Ancak, bir süreliğine de olsa bu tarihsel alışkanlık ağından çıkıp filozofun metinleri bütüncül bir şekilde tekrar incelenir ise onun retorik sanatını siyaset, hukuk ve ahlak gibi disiplinler için uygun bir yöntem olarak tasarladığı kolaylıkla anlaşılmaktadır (Aristoteles, 2022b, 1356a22-1356a36, 1359b3-1359b18).

Siyaset, hukuk ve ahlak disiplinler doğaları yani yapıları gereği olumsal birer işleyişe sahiptirler. Ancak bu durum onların mutlak kesinlik, soyutluk ve biçimsel geçerlilik standartlarını tam olarak karşılamadıkları gerekçesiyle zaman zaman yöntem belirsizliği ithamına maruz kalmalarına neden olmaktadır. Nitekim bu ithamın bahse konu tarihsel alışkanlıktan miras bir varsayım olduğu kolaylıkla fark edilebilmektedir. Bu disiplinleri insani yaşamdan dışlamak mümkün olmadığına göre, muhakeme yapabilecek yaştaki her bir bireyin retorik sanatına ihtiyaç duyması, bırakınız keyfiliği, bir toplumsal yükümlülüktür. Çünkü, ister teorik isterse pratik yönleriyle ele alınsınlar, bu disiplinlerin yapılarına ve işleyiş biçimlerine aşina olmayanların sadece kendi toplumlarının üyeleriyle değil ayrıca diğer toplumlarla da ciddi gerilimler yaşamaları kaçınılmazdır.

Sonuç

Aristoteles'ten önceki düşünürlerin retorik dedikleri şey, dinleyiciyi duygularını tahrik etmek suretiyle manipüle etmeye yarayan bir konuşma biçimidir. Sokrates ve Platon sofistçe ve dalkavuşça bir işleyiş olarak gördükleri bu konuşma biçimine şiddetli eleştiriler yöneltmektedirler. Aristoteles ise retoriği, bırakınız dinleyiciyi manipüle etmeye yarayan bir

konuşma biçimi olarak görmeyi, ikna maksatlı makul iletişimi ve akıl yürütmeyi düzenleyen bir sanat olarak yapılandırmaktadır. Sanat olmak bir yapıya ve işleyişe sahip olmayı gerektirdiğine göre, ortada üç unsurdan ve üç ikna tarzından müteşekkil bir yapının ve işleyişin olması Aristoteles'in keşfettiği şeyin özgünlüğünü belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.

Aristoteles retorik sanatının işleyişinde akıl yürütmeyi asli unsur, konuşmacının [olumlu] karakter izlenimi oluşturmamasını ve dinleyicinin duygularını tahrik etmeyi ise ikincil unsurlar olarak yapılandırmakla bahse konu işleyişin bir manipülasyona dönüşmesini engelleme amacındadır. Çünkü bahse konu sanatın merkezine akıl yürütmeyi yerleştirmek ikna girişiminin makul gerekçelere dayandırılmasını gerektirmektedir ki bu türden gerekçeler sunma yükümlülüğü manipülasyonu tamamen ortadan kaldırmaya bile, en aza indirmektedir. İlgili yapılandırmanın merkezine akıl yürütmeyi yerleştirmesi Aristoteles'in yaptığı şeyin özgünlüğünü ileri sürmek için tek başına bile yeterli bir gerekçedir.

Aristoteles'in açıklamalarından, muhakeme yapabilecek yaşa gelen her bir insanın retorik sanatına bir şekilde ihtiyaç duyduğu kolaylıkla çıkarsanabilmektedir. Hatta bırakınız bunun bir çıkarsama olmasını, filozof bu gerksinimi pek çok kere doğrudan dile getirmektedir. Çünkü retorik sanatı iknayı amaç edinmektedir ve insan sadece gündelik yaşamında değil siyasal, hukuksal ve ahlaksal meseleler başta olmak üzere pek çok farklı disiplinin gerek teorik olarak konu edindiği gerekse pratik olarak incelediği konularda ikna yöntemleri ve araçları ile bir şekilde yüzleşmek zorundadır. Üstelik her bir birey retorik sanatına sadece ikna girişiminde başarılı olmak değil aynı zamanda kendisine yönelik muhtemel manipülasyonlardan korunmak maksadıyla da ihtiyaç duymaktadır.

Aristoteles'in eserlerini mutlak kesinlik vurgusuyla okumak filozofun yapılandığı haliyle retorik sanatının felsefe tarihi boyunca genellikle göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Felsefenin pratik konularla ve meselelerle temasını kaybetme noktasına gelmesi bu okuma biçiminin bir sonucu gibi görünmektedir. Ayrıca, bu okuma biçiminin ülkemizdeki yaygınlığı sadece felsefesin salt teorik bir disiplin olarak görülmesine değil aynı zamanda toplumda bir gerekçelendirme kültürünün oluşturulmasına da neden olmaktadır.

Kaynaklar

- Altunya, H. (2020). *Diyaletikten Diyalojiye Mantıksal Düşüncenin Tarih-sel Dönüşümü*. Dilara Yayıncılık.
- Aristoteles. (1998). *Nikomakhos'a Etik*. Ayraç Yayınevi.
- Aristoteles. (2017). *Politika*. Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2019). *Sofistçe Çürütmeler*. Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles. (2021). *Atinalıların Devleti*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayın-ları.
- Aristoteles. (2022a). *Poetika*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aristoteles. (2022b). *Retorik*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aristotle. (1991). Topics. İçinde J. Barnes (Ed.), *The Complete Works of Aristotle* (C. 1). Princeton University Press.
- Bowell, T., & Kamp, G. (2015). *Eleştirel Düşünme Klavuzu*. Tübitak.
- Dürüşken, Ç. (2001). *Roma'da Rhetorica Eğitimi*. Arkeoloji ve Sanat Ya-yınları.
- Frank, D. A. (2004). Argumentation Studies in the Wake of the New Rhe-toric. *Argumentation and Advocacy*, 40(4), 267-283.
- Kennedy, G. A. (1994). *A New History of Classical Rhetoric*. Princeton Univesty Pess.
- Kundakçı, D. (2020). Platon ve Demokrasi. İçinde İ. Serin (Ed.), *Demok-rasi Felsefesi* (ss. 27-72). Sosyal Yayınlar.
- Plato. (1997a). Menexenus. İçinde J. M. Cooper (Ed.), *Plato Complete Works*. Hackett Publishing Company.
- Plato. (1997b). Phaedrus. İçinde J. M. Cooper (Ed.), *Plato Complete Works*. Hackett Publishing Company.
- Platon. (2021). *Sokrates'in Savunması*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon. (2022). *Gorgias*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tindale, C. W. (1999). *Acts of Arguing - A Rhetorical Model of Argument*. Albany.
- Yeşil, M. (2022a). Toulmin'in Argüman Modeli. *Beytulhikme An Interna-tional Journal of Philosophy*, 12(1), 261-296.
- Yeşil, M. (2022b). Toulmin'in Kıyas Eleştirisi Üzerine Bir İnceleme. *SE-FAD*, 48, 295-308.
- Yeşil, M. (2024). *Eleştirel Düşünme ve Akıl Yürütme*. NEU Press.

Öz: Retoriğin ne olduğuna ve ona kimin, niçin ihtiyaç duyduğuna dair tartışmalar felsefe tarihinin dikkate değer meseleleridir. Aristoteles'ten önceki düşünürler retoriği, yalnızca duygularını harekete geçirmek suretiyle dinleyiciyi manipüle etmeye yarayan bir konuşma biçimi olarak görürler iken Aristoteles ise onu, ikna edimiyle bir şekilde ilgili her bir bireyin ihtiyaç duyduğu bir sanat olarak yapılandırmaktadır. Konuşmacı, konu ve dinleyici olmak üzere üç unsurdan ve konuşmacının karakteri, akıl yürütme ve dinleyicinin duygu durumu olmak üzere üç ikna tarzından oluşan bu yapılandırmada akıl yürütmenin merkezi bir konumda olması Aristoteles'in yaptığı şeyin özgünlüğünü belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. İnsanın ilgilendiği neredeyse her konu veya mesele bir şekilde ikna ile ilişkilidir. Aristoteles'in yapılandığı haliyle retorik sanatı makul gerekçelerle iknayı amaçladığına göre, her bir birey gerek birilerini ikna edebilmek gerekse kendisine yönelik manipülatif konuşmalardan korunabilmek için bu sanata bir şekilde ihtiyaç duymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Retorik, konuşmacı, akıl yürütme, dinleyici, ikna.

